

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ПАРПАН УЛЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК 340.134

**ПРАВОВА ПРИРОДА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії права та міжнародної інформації Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович
Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Святоцький Олександр Дмитрович
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений юрист України,
Вища школа адвокатури, ректор,
головний редактор журналу «Право України»;

доктор юридичних наук, професор
Зозуля Євген Вікторович
Донецький юридичний інститут МВС України,
професор кафедри загальноправових дисциплін;

доктор юридичних наук, доцент
Турчак Олександр Володимирович
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного, НДЛ
військово-історичних досліджень Наукового
центру Сухопутних військ, начальник.

Захист відбудеться «25» червня 2019 р. о 9.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226 головного корпусу).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1).
Автореферат розісланий «23» травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Світ, як глобальний соціальний простір, перебуває у площині кардинальних трансформаційних змін, що зумовлено розвитком цифрових технологій, намаганням створення єдиного економічного простору, зміною підходів до управління процесами розвитку різних соціальних інститутів. Одним з таких інститутів є освіта, зокрема, вища, яка, як складний соціокультурний феномен, слугує підґрунтям еволюційного прогресу, справляє вагомий вплив на суспільство загалом. У період моральної кризи, суспільної апатії та акультурації освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури індивіда, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил соціуму, запорукою громадянського миру та майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

В умовах соціально-економічних трансформацій українського соціуму освіта стає предметом нових, мобільно зростаючих, запитів і з боку окремої особи, і з боку суспільства та держави. Ці вимоги є визначальним чинником, рушійною силою розвитку вищої освіти, а здатність відповідати на них – найбільш точним виміром її стану та можливостей.

Сьогодні тривають фахові дискусії навколо реформи вищої освіти України, що акцентують увагу на потребі імплементації норм міжнародного освітнього права у національне законодавство. Досить часто у теорії та на практиці, полемізуючи на цю тематику, використовують й інші синонімічні терміни, такі як «трансформація», «транспозиція», «гармонізація», «інкорпорація», «рецепція», «інтеграція» тощо, тобто в українському дискурсі реформу прирівнюють, передусім, до зміни законодавства. Зважаючи на значну кількість проблем в системі вищої освіти та враховуючи, що переважна частина з них лежить в етичній площині, закон не може бути єдиним їх вирішенням. Саме тому доречним є дослідження природи вищої освіти в Україні і в теоретико-історичному, і в нормативно-правовому вимірах, що дозволяє віднайти відповіді на запитання: на яких засадничих принципах має будуватися перспективна вища освіта і в яких напрямках має відбуватися її розвиток.

Модернізація освіти – це насамперед радикальний перегляд правової природи системи освіти крізь призму аналізу принципів її

функціонування, історично-успадкованих і набутих сучасною системою. У природі української освіти, на жаль, є чимало рудиментів з минулого, зокрема, освітній світогляд до певної міри залишається авторитарним, система освіти відірвана від реальних потреб особи, суспільства і держави.

Отже, доцільність дослідження правової природи вищої освіти України визначається наявністю тих проблем, які нагромаджувались останнім часом, усвідомленням того факту, що успадкована освітня система не відповідає сучасним вимогам суспільного розвитку, породжує суперечності та розбіжності між декларованими концептуальними координатами її розвитку та практикою освітнього процесу. Відчувається вагомий дефіцит у загальному теоретико-правовому баченні освіти України, у визначенні стратегій модернізації цієї системи з урахуванням усього цілісного комплексу чинників: і соціального, пов'язаного з суспільним виміром освіти; і політичного, детермінованого роллю національної держави як суб'єкта освітнього процесу, що зустрічається з новими викликами у ситуації глобалізованого світу; і ціннісно-культурного, важливість якого визначається потребою поєднання традиційних культурних цінностей українського народу з об'єктивними викликами інтеграційних процесів; і, найголовніше, – правового, який забезпечує розвиток, а відтак зуміє вивести систему освіти на якісно новий рівень.

Дослідження окремих питань правової природи вищої освіти здійснено у працях знаних вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, у наукових доробках таких видатних мислителів, як: Ф. Аквінський, Арістотель, І. Бентам, Г. Гегель, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Г. Гуго, Є. Ерліх, Р. Ієринг, І. Ільїн, І. Кант, Г. Кельзен, Б. Кістяківський, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, П. Новгородцев, Л. Петражицький, Ж.-Ж. Руссо, Г. Шершеневич та ін., частково розглянуто проблеми розвитку освіти крізь призму світоглядних уявлень про явища навколишньої реальності.

Теоретико-методологічним підґрунтям підготовки цієї дисертації стали також праці відомих українських науковців С. Бобровника, Т. Гарасиміва, І. Гриценка, І. Жаровської, В. Журавського, Ж. Дзейко, О. Зайчука, Є. Зозулі, М. Кельмана, В. Ковальчука, М. Козюбри, А. Колодія, О. Копиленка, В. Лемака, Л. Луць, В. Макарчука, Б. Малишева, М. Никифорака, Н. Оніщенко, В. Ортинського, Н. Пархоменко, О. Пет-

ришина, І. Процюка, П. Рабіновича, О. Святоцького, С. Сливки, Б. Стецюка, М. Теплюка, А. Токарської, О. Турчака, Ю. Шемшученка, І. Шутака, О. Ющика та ін. Водночас, у наукових дослідженнях окремих представників галузевих юридичних наук: конституційного права (М. Баймуратов, О. Батанов, О. Васильченко, О. Марцеляк, Н. Мяловицька, О. Скрипнюк, В. Погорілко, В. Федоренко, Н. Якимчук та ін.); адміністративного права (В. Авер'янов, О. Андрійко, Н. Бортник, В. Бевзенко, П. Діхтєвський, Л. Головій, Н. Губерська, Т. Коломоєць, І. Личенко, М. Легенький, Р. Мельник, Л. Миськів, С. Мосьондз, В. Нагребельний, О. Остапенко, А. Пухтецька, Н. Ракша, І. Хомишин, Н. Христинченко та ін.); міжнародного права (А. Дмитрієв, О. Задорожній та ін.); кримінального права (П. Андрушко, З. Загіней, О. Кваша, О. Костенко, В. Навроцький та ін.); цивільного права (В. Комаров, Н. Кузнєцова, Р. Стефанчук, Є. Харитонов та ін.), висвітлено окремі аспекти функціонування вищої освіти крізь призму проблематики розвитку галузевого законодавства та його удосконалення.

Однак, на сучасному етапі розвитку юридичної науки вважаємо за необхідне перейти від фрагментарного аналізу проблем правового регулювання вищої освіти до ґрунтовного, комплексного наукового дослідження правової природи вищої освіти України у теоретико-правовому вимірі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р., а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. *Мета роботи* – комплексний теоретико-правовий вимір правової природи вищої освіти, розкриття її сутності та змісту, а також формулювання на цій основі пропозицій щодо удосконалення норм чинного законодавства у цій сфері.

Для реалізації вказаної мети сформульовано такі *завдання*:

– здійснити джерелознавчий аналіз теоретико-правових дослід-

жень вищої освіти;

- визначити методологічне підґрунтя дослідження правової природи вищої освіти в Україні;
- розкрити філософему вищої освіти;
- з'ясувати основні етапи генезису української вищої освіти;
- проаналізувати правові засади формування вищої освіти в Україні;
- простежити зміни в стратегії розвитку вищої освіти на окремих етапах еволюціонування українського суспільства;
- виокремити особливості формування моделі вищої освіти в зарубіжних державах;
- визначити глобальні ризики та їх вплив на стратегії розвитку і моделі вищої освіти за кордоном;
- подати сучасну візію розвитку вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграції;
- уточнити вплив інформаційних технологій на розвиток сфери вищої освіти;
- здійснити теоретико-правовий аналіз нормативної основи функціонування вищої освіти в Україні та подати авторське бачення щодо напрямів її удосконалення в контексті розвитку громадянського суспільства.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, в яких формується правова природа вищої освіти в Україні.

Предметом дослідження є правова природа вищої освіти в Україні в теоретико-правовому вимірі.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети та вирішення поставлених завдань, забезпечення наукової обґрунтованості результатів дослідження використано комплекс філософських (світоглядних), загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Враховуючи складність та багатоаспектність предмета дослідження, застосовано сучасні методологічні підходи: аксіологічний, феноменологічний, антропологічний, системний, герменевтичний (усі Розділи).

Застосування *діалектичного методу* забезпечило розкриття теоретико-методологічного підґрунтя розуміння правової природи вищої освіти в Україні, визначення закономірностей зародження та еволюції уявлення про вищу освіту, з'ясування філософем вищої освіти (Роз-

діл 1). За допомогою *історико-правового методу* здійснено аналіз історичних, політичних і правових уявлень про вищу освіту та запропоновано основні етапи генезису української вищої освіти (Розділ 2). Застосування *формально-логічного методу* дозволило виокремити ознаки вищої освіти та визначити поняття, правову природу вищої освіти, на підставі яких уточнено розуміння філософами вищої освіти (підрозділ 1.1, 1.3). *Системно-функціональний метод* застосовано для встановлення функціональних можливостей принципів наукового пізнання, методологічних підходів та методів наукового дослідження як структурних елементів наукового аналізу правової природи вищої освіти (підрозділ 1.2). Використання *герменевтичного методу* надало змогу проаналізувати зміст норм міжнародного права та норм, закріплених у чинному законодавстві, які відображають вплив європейського досвіду вищої освіти на вітчизняні реалії (підрозділи 3.1, 3.2) та особливості сучасної парадигми вищої освіти в Україні (підрозділ 4.1). Застосування *порівняльно-правового методу* дозволило визначити та класифікувати моделі вищої освіти в країнах Західної Європи, проаналізувати особливості вищої освіти в Центральних і Східних державах ЄС та розглянути специфіку американського досвіду розвитку і функціонування вищої освіти (Розділ 3). *Праксеологічний метод, метод моделювання та прогностичний метод* використано при визначенні перспектив розвитку вищої освіти в Україні з урахуванням існуючих глобальних викликів (Розділ 4). *Метод узагальнення* застосовано при формулюванні висновків, рекомендацій та пропозицій.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи складають положення Конституції України та провідних держав світу, міжнародно-правових договорів, вітчизняні та іноземні нормативно-правові акти, а також наукові праці з історії держави і права, загальної теорії держави і права, порівняльного правознавства, конституційного права, цивільного права, адміністративного права та судочинства, кримінального права і філософії права.

Емпіричну базу дослідження становлять узагальнення законодавчої та правозастосовної практики, офіційні звіти органів державної влади та місцевого самоврядування, матеріали офіційної статистики, що стосуються вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота

є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним монографічним дослідженням, присвяченим аналізу правової природи вищої освіти в Україні в теоретико-правовому вимірі. Наукова новизна здійсненого дослідження полягає в тому, що:

уперше:

- доведено, що правова природа вищої освіти розкривається через її місію як специфічної і важливої складової культури, науки, передових ідей і прогресу, яка виконує вагомі соціальні функції від трансляції культурних ідей і цінностей до виробництва економічно корисних знань, що знаходять своє закріплення в законодавчих та підзаконних актах держави, а також міжнародних актах, які становлять частину національного права;

- обґрунтовано переваги міждисциплінарного наукового підходу до пізнання правової природи освіти у теоретико-правовому вимірі, що дає змогу визначити чинники, які справляють вплив на трансформацію стратегії розвитку вищої освіти, значимість елементів цієї стратегії, які видозмінюються під впливом глобальних тенденцій та ризиків, подати потенційні траєкторії розвитку вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції та входження у європейський освітній простір;

- узагальнено доктринальні підходи до розуміння поняття «вища освіта», що сприяло формулюванню авторського бачення змісту цього терміна як соціального інституту, який покликаний взяти на себе роль наукового ядра, де реалізуються наукові і освітні проекти в мережевому співробітництві, та глобальному управлінні;

- обґрунтовано переваги міждисциплінарного підходу до пізнання теоретико-методологічних засад правової природи вищої освіти в Україні;

- узагальнено доктринальні підходи до розуміння поняття «вища освіта», на підставі чого обґрунтувати;

- на основі теоретико-правового аналізу визначено такі закономірності формування вищої освіти в Україні: 1) система освіти загалом і вищої зокрема, нерозривно пов'язана із суспільством, його свідомістю, духовними і релігійними запитами, економічними потребами тощо; 2) неоднозначність, змінність та відсутність державності у певні історичні періоди негативно впливала на реалізацію і суспільних запитів, і потреб соціуму в отриманні якісної, національно

орієнтованої вищої освіти, позбавленої ідеологічних штампів та догм; 3) реформування залежить від багатьох чинників, передусім соціального, тому що потреба змін носить соціальний характер, оскільки без соціального запиту на оновлення неможливо визначити мотивацію і зацікавленість суспільства;

– обґрунтовано основні напрями розвитку вищої освіти в Україні:

1) системне вдосконалення національного освітнього простору, його суттєва кореляція у відповідності до вимог європейського стандарту вищої школи; 2) провадження нових європейських освітніх стандартів, головна функція яких ґрунтується на виявленні здібних і творчих здобувачів вищої освіти; 3) формування в умовах інформаційного суспільства можливостей передачі накопиченого у минулі роки обсягу знань і навичок, здатність фахівців з університетською освітою сприймати й розуміти наукові ідеї, технічні новачі та методи і засоби виробництва, використовувати на практиці інноваційні, креативні підходи для вирішення конкретно поставлених виробничих завдань та проблем, активно розвивати у майбутніх працівників новаторські здібності, ініціативність, підприємливість; 4) адаптація змісту вищої освіти до потреб ХХІ ст. та задля вирішення назрілих соціально-економічних або суспільно-політичних перетворень; 5) створення сприятливих умов для повноцінного розвитку людської особистості, культу навчання, що відповідатиме суспільним вимогам сучасності; 6) утвердження моральних загальнолюдських цінностей, здорового способу життя, активної громадянської позиції та соціальної активності, вміння до самоорганізації і вільного мислення, поєднання освітньої, наукової та інноваційної праці; 7) створення сприятливих умов для розкриття та реалізації здібностей і талантів молоді, примноження моральних і національних культурних цінностей, налагодження міжнародних зв'язків;

– розкрито основну мету реформ вищої освіти як покращення її якості задля підвищення ефективності участі фахівців з вищою освітою, самої вищої школи в модернізації соціально-економічної системи держави, підвищення її конкурентоспроможності, що потребує термінової розробки реалістичної стратегії розвитку національної системи вищої освіти з урахуванням середньострокових та довгострокових перспектив. Наголошено, що формування та реалізація

зазначеної стратегії неможлива без аналізу реального стану справ у системі вищої освіти України, виявлення наявних і майбутніх проблем, постійного моніторингу оцінювання її реалізації, а також проблем, які виникнуть у процесі реформування. Зазначене неможливо без збору політичних, соціально-економічних, статистичних показників у комплексі, застосування найсучасніших засобів її аналітичної обробки та підготовки рекомендацій;

– окреслено шляхи модернізації системи ліцензування та акредитації у вищій освіті в Україні, до яких віднесено: перегляд існуючих вимог до ліцензування і акредитації; вдосконалення механізмів фахової експертизи при ліцензуванні та акредитації; упорядкування показників та індикаторів діяльності закладів вищої освіти; забезпечення об'єктивності і прозорості цих процедур тощо.

удосконалено:

– класифікацію функцій вищої освіти, що визначають її значення та місце в системі публічних відносин, на головні (гуманістична, культуротворча, економічна, соціальна) та додаткові (сприяння національній безпеці держави, ідеологічна, виховна, стабілізуюча та адаптивна, контролююча і наглядова, стимулювання самоосвіти і самопідготовки та ін.);

– підходи до розуміння загальносоціальних чинників та закономірностей вищої освіти в Україні в контексті формування правової держави та громадянського суспільства в Україні.

набули подальшого розвитку:

– визначення перспектив підвищення ефективності функціонування вищої освіти в Україні;

– основні напрями модернізації вищої освіти в Україні та охарактеризовано їх зміст;

– узагальнення розуміння сучасного стану вищої освіти в країнах Центральної та Східної Європи та здійснити узагальнення їх досвіду;

– визначення особливостей американського досвіду розвитку вищої освіти;

– особливості сучасної філософії вищої освіти;

– сутність та значення модерної парадигми вищої освіти в Україні

– аналіз сучасного стану розвитку вищої освіти в європейських державах, що дозволило виокремити низку ризиків, які повинні враховуватись при формуванні стратегії розвитку вищої освіти: 1) глобальні ризики не повинні перешкоджати освітній політиці держави; 2) врахування змін складу і значимості ризиків; 3) модель вищої освіти, її формат, соціальна спрямованість.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання у:

– *науково-дослідній сфері* – для удосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорію «вища освіта» в теорії права та галузевих науках;

– *правотворчій та правозастосовній діяльності* – аналітичні напрацювання і розробки про правову природу вищої освіти в Україні можуть бути використати для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також поліпшення якості законодавчої та правозастосовної практики;

– *навчально-методичній роботі* – для підготовки навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій та інших документів методичного характеру для дисциплін «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Філософія права», «Соціологія права». Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників (*Довідка Національного університету «Львівська політехніка» від 05 липня 2016 року № 67-01-1479*).

Особистий внесок дисертанта. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації концептуальні положення, висновки і пропозиції одержані особисто здобувачем на основі аналітичного осмислення спеціальної літератури, міжнародних і внутрішньодержавних джерел законодавства, матеріалів практики діяльності органів влади, статистичних даних, інформаційних довідок тощо. Наукові напрацювання співавторів не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні концепти дисертаційного дослідження оприлюднено на науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції *«Інформаційні технолог-*

гії, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ІТЕП – 2912)», (Чернівці, 28–31 березня 2012 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 25 квітня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Управління в освіті» (Львів, 18–19 квітня 2013 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 12 червня 2013 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 27 травня 2015 р.); науково-практичному круглому столі «Адміністративне право і процес: проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 29 лютого 2016 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 8 грудня 2016 року); всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (Київ, 26 жовтня 2016 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми» (Тернопіль, 24 лютого 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Діяльність НРР як наслідок постмодерних процесів. Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи» (Львів, 30–31 березня 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції» (Львів, 11 квітня 2017 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка» (Львів, 25 травня 2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 2017 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2 листопада 2017 р.); Четвертій науково-практичній конференції «Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід» (Львів, 27 квітня 2018 р.); VII Всеукраїн-

ській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (Львів, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано в 37 наукових працях, з яких 1 монографія, 20 статей у наукових фахових виданнях України, з яких 8 статей включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, та 16 тез в збірниках наукових конференцій.

Структура роботи та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, які розміщені на 74 сторінках (724 найменувань) та додатків, що розміщені на 23 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 473 сторінки, із них 357 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано використану в дослідженні методологію; сформульовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи; зазначено її структуру.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження правової природи вищої освіти в Україні» містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1 *«Джерелознавчий аналіз теоретико-правових досліджень вищої освіти»* здійснено узагальнення наукових поглядів і концепцій вищої освіти як теоретико-правового явища. У процесі аналізу стану дослідження проблеми застосовано комплексний підхід: враховано досягнення загальної теорії держави та права і провідних галузей права, а також здобутки представників інших наук: філософії, політології, педагогіки, соціології, культурології тощо.

Виявлено, що у вітчизняній правовій науці відсутні системні та комплексні дослідження проблеми правової природи вищої освіти. Встановлено, що лише в деяких працях теоретиків права розглянуто цю тему, однак побіжно і фрагментарно. Наголошено на зростанні зацікавленості науковців процесом пізнання вищої освіти як юридичного явища.

У підрозділі 1.2 «*Методологічне підґрунтя дослідження правової природи вищої освіти в Україні*» наголошено, що проблема методології полягає загалом у відсутності комплексного підходу до дослідження правової природи вищої освіти в Україні.

Вказано, що з-поміж певних методологічних підходів, які доцільно застосувати при дослідженні правової природи освіти в теоретико-правовому вимірі є такі: ціннісний (визначає об'єкт як динамічну структуру, розвиток якої характеризується постійною зміною тенденцій, що не завжди піддається осмисленню і тим більше впливу); системний (передбачає дослідження об'єкта як системи з множинністю складових і налагодженням системно-правильних зв'язків між цими складовими); синергетичний (ґрунтується на принципі теорії спільної дії); комплексний (є раціональним у процесі встановлення взаємозв'язків досліджуваного феномена, врахування зовнішніх чинників, елімінації випадкового впливу); міждисциплінарний (становить базис для створення нового наукового продукту крізь призму переосмислення взаємозалежностей та взаємозв'язків між галузями знань, які осмислюються не як відокремлені та незалежні, а як певна форма вияву наукового утворення); компетентнісний (як відображення результативного, а не процесного навчання у закладах вищої освіти для професійної підготовки конкурентоспроможного випускника університету з упровадженням в освітню систему багатовекторних підходів щодо її ефективного функціонування); діяльнісний (для розуміння властивого процесу взаємодії індивіда з навколишнім середовищем, що дало змогу вирішити суспільно значущі завдання, які стоять перед сучасною освітою); культурно-антропологічний (для визначення культурних особливостей національної вищої освіти через розвиток особистості); парадигмальний (для обґрунтування переходу від однієї правової парадигми до іншої в контексті політичних трансформацій та суспільних вимог); цивілізаційний (для зосередження уваги на таких чинниках, як: свобода особистості, культура, роль у суспільстві, інтелектуальна діяльність тощо); акмеологічний (для визначення особливостей розвитку соціальних груп з метою формування зрілої особистості в умовах університетської освіти).

У підрозділі 1.3 «*Філософема вищої освіти*» здійснено осмислення проблем вищої освіти у філософсько-правовому контексті крізь призму масштабних процесів глобалізації освітнього простору. Визначено

завдання сучасної філософії в контексті освітніх процесів – активний пошук орієнтаційного механізму в хаотичному просторі. В основному теоретичному потенціалі філософія освіти скерована на розвиток у людини креативного мислення, яке виступає, власне, тим механізмом аксіологічного пізнання Всесвіту, що необхідний особистості новітнього часу.

Наголошено, що освітні інституції повинні плекати національну самосвідомість, яка сприятиме визначенню молоддю правильних життєвих орієнтирів. Поєднання історичної свідомості із самосвідомістю є необхідним для формування в молоді справжньої громадянської позиції в побудові демократичного суспільства, у розумінні і відстоюванні демократичних цінностей. Тільки стратегічний інтегративний підхід дає шанс на вихід – коли завдання розвитку суспільства поєднуються із життєвими стратегіями людини. Стратегічне виховання, яке може надати вища освіта, передбачає відповідну орієнтацію на суб'єктів освітнього процесу, довіру до них та їхньої спроможності ставити і досягати своїх цілей. Спільні стратегії можуть виникати на основі пошуку спільних цінностей, і тільки це може принести успіх.

Розділ 2 «Вища освіта в Україні: історико-ретроспективний аналіз» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Основні етапи генезису української вищої освіти», використовуючи цивілізаційний підхід визначено такий поділ основних етапів генезису вищої освіти в Україні: *Перший* – заснування Греко-слов'янської академії у м. Острог; *другий* – створення Києво-Могилянської академії; *третій* – виникнення університетів на українських територіях, що перебувала у складі Російської та Австро-Угорській імперій; *четвертий* – формування наприкінці XIX ст. технічних, медичних, педагогічних та інших спеціалізованих вищих навчальних закладів; *п'ятий* – час створення нових типів вищих закладів освіти (1917–1941 рр.); *шостий* – розвиток вищої освіти у повоєнний період – до проголошення незалежності України; *сьомий* – сучасне становлення вищої освіти, приєднання Україні до Болонського процесу, інтеграція української системи вищої освіти у загальноєвропейську.

Наголошено, що важливим є не лише виокремлення зазначених періодів, але й їх якісна і кількісна характеристика, яка дає змогу про-

слідкувати не лише власне їх появу, але й вплив на подальший поступ вищої освіти в Україні. Вказано також, що основні етапи генезису вищої освіти в Україні свідчать про те, що цілісно й системно цей процес відбувається упродовж другої половини XVI – початку XXI ст., позаяк вища освіта є пріоритетним і надважливим завданням стратегічного поступу, який забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців у різних сферах суспільно-політичного, національно-культурного і соціально-економічного життя держави.

У підрозділі 2.2 «Правові засади формування вищої освіти в Україні» крізь призму розуміння поняття «історико-правові засади» як виникнення системи взаємодії органів державної влади, адміністрації закладів вищої освіти, сукупність нормативно-правових документів, скерованих на функціонування і розвиток вищої освіти в Україні визначено такі закономірності формування вищої освіти в Україні: 1) система освіти загалом і вищої зокрема, нерозривно пов'язана із суспільством, його свідомістю, духовними і релігійними запитами, економічними потребами тощо; 2) неоднозначність, змінність та відсутність державності у певні історичні періоди негативно впливала на реалізацію і суспільних запитів, і потреб соціуму в отриманні якісної, національної орієнтованої вищої освіти, позбавленої ідеологічних штампів та догм; 3) реформування залежить від багатьох чинників, передусім соціального, тому що потреба змін носить соціальний характер, оскільки без соціального запиту на оновлення неможливо визначити мотивацію і зацікавленість суспільства.

Наголошено, що прийняття у 2014 р. Закону України «Про вищу освіту», є своєрідним наріжним каменем для подальшого поступу вітчизняної вищої освіти. Вказано, що закладені у цьому нормативно-правовому акті принципи відповідають основним правовим цінностям і новітній європейській практиці, загальноєвропейським нормам і принципам сучасності, які ґрунтуються на відповідності вищої освіти сьогоденню.

Визначено, що сучасний поступ Української держави в руслі історико-правових засад формування вищої освіти, характеризується, з одного боку, тим, що національна освіта розпочала євроінтеграційний поступ до досягнення стандартів і осучаснення не лише вищої освіти, а й побудову і розвиток правового громадянського суспільства, задово-

лення потреб соціуму в отриманні високоякісної фахової підготовки. З іншого боку, закономірно, що, власне високі стандарти вищої освіти, правове громадянське суспільство сприятимуть загалом формуванню передумов для досягнення Україною гідного місця у системі європейських народів.

У підрозділі 2.3 «Зміни стратегії вищої освіти на окремих етапах розвитку українського суспільства» з огляду на сучасні духовно-моральні, соціально-економічні та політико-правові проблеми зазначено, що сучасне суспільство вимагає нової, якісної освіти, її відповідності постіндустріальному соціуму. Важливими сьогодні є перетворення застарілої системи вищої освіти, притаманної минулому, до стану інноваційної, що відповідатиме запитам і потребам сучасної людини. Визначено основні напрями розвитку вищої освіти в Україні: 1) системне вдосконалення національного освітнього простору, його суттєва кореляція у відповідності до вимог європейського стандарту вищої школи; 2) запровадження нових європейських освітніх стандартів, головна функція яких ґрунтується на виявленні здібних і творчих здобувачів вищої освіти; 3) формування в умовах інформаційного суспільства можливостей передачі накопиченого у минулі роки обсягу знань і навичок, здатність фахівців з університетською освітою сприймати й розуміти наукові ідеї, технічні новації та методи і засоби виробництва, використовувати на практиці інноваційні, креативні підходи для вирішення конкретно поставлених виробничих завдань та проблем, активно розвивати у майбутніх працівників новаторські здібності, ініціативність, підприємливість; 4) адаптація змісту вищої освіти до потреб XXI ст. та задля вирішення назрілих соціально-економічних або суспільно-політичних перетворень; 5) створення сприятливих умов для повноцінного розвитку людської особистості, культ навчання, що відповідатиме суспільним вимогам сучасності; 6) утвердження моральних загальнолюдських цінностей, здорового способу життя, активної громадянської позиції та соціальної активності, вміння до самоорганізації і вільного мислення, поєднання освітньої, наукової та інноваційної праці; 7) створення сприятливих умов для розкриття та реалізації здібностей і талантів молоді, примноження моральних і національних культурних цінностей, налагодження міжнародних зв'язків.

Зазначено, що основна мета реформування вищої освіти – покращення її якості задля підвищення ефективності участі фахівців з вищою освітою, самої вищої школи в модернізації соціально-економічної системи держави, підвищення її конкурентоспроможності потребує термінової розробки реалістичної стратегії розвитку національної системи вищої освіти з урахуванням середньострокових та довгострокових перспектив. Наголошено, що формування та реалізація зазначеної стратегії неможливі без аналізу реального стану справ у системі вищої освіти України, виявлення наявних і майбутніх проблем, постійного моніторингу оцінювання її реалізації, а також проблем, які виникнуть у процесі реформування. Зазначене неможливо без збору політичних, соціально-економічних, статистичних показників у комплексі, застосування найсучасніших засобів її аналітичної обробки та підготовки рекомендацій.

Розділ 3 «Парадигма вищої освіти: компаративістські підходи» включає два підрозділи.

У підрозділі 3.1 *«Особливості формування моделі вищої освіти в зарубіжних державах»* проаналізовано моделі та напрями розвитку вищої освіти в державах Західної, Центральної і Східної Європи, а також в Сполучених Штатах Америки.

У підрозділі 3.1.1 *«Модель вищої освіти в країнах Західної Європи»* на основі аналізу особливостей розвитку вищої освіти в західноєвропейських державах визначено, що реформи, реалізовані у сфері вищої освіти цих держав, передусім вирішили проблеми змісту навчальних програм та рентабельності розподілу навчального часу – надання можливості для максимальної наукової діяльності студентів. Потреба у зближенні освітніх західноєвропейських систем зумовлена часом, спільною метою побудови єдиної Європи та функціями освіти, яка консолідує європейську спільноту для вирішення глобалізаційних проблем сьогодення.

Здійснено порівняльно-правову характеристику організації навчального процесу в окремих провідних університетах Європи (Фінляндія, Італія, Іспанія, Великобританія, Франція, Німеччина, Польща), що дозволило всебічно розкрити правову природу вищої освіти загалом.

Визначено основні моделі університетської освіти в Європі: раціоналістична модель (спрямована на передачу знань, умінь і

навичок); феноменологічна модель (зорієнтована на врахування індивідуальних особливостей студентів); Паризька модель (університет утворювали магістри); неінституціональна модель (надання освітніх послуг за межами традиційних соціальних інституцій); білінгвістична модель (забезпечення якісної освіти); підприємницька модель (зорієнтована на науково-дослідницьку діяльність викладачів та студентів); академічна модель (забезпечення нових академічних стандартів); класична модель (поширення загальної освіченості, культурних традицій та духовного життя); науково-дослідницька модель (поєднання навчального процесу та наукових досліджень).

Наголошено, що західноєвропейський досвід розвитку вищої освіти може, слугувати орієнтиром у прогнозуванні процесів розвитку вітчизняної освіти з урахуванням особливостей нашого суспільства та тих специфічних завдань, які стоять перед вищою освітою України, а також сприятиме об'єднанню основних проблем, з якими зіштовхуються ці держави: демократизація та автономізація вищої освіти, поглиблення базової підготовки та професіоналізації освіти, впровадження інтегративних навчальних програм та курсів, впровадження інтенсивних методів і технологій навчання.

Встановлено, що з метою подальшої інтеграції освітніх систем різних європейських країн необхідно адаптувати національні системи вищої освіти до єдиного європейського стандарту та сформувати єдину уніфіковану організаційно-функціональну модель закладу вищої освіти.

У підрозділі 3.1.2 «Вища освіта в Центральній та Східноєвропейських державах» на основі системного правового аналізу основних етапів становлення вищої освіти в пострадянських державах, зокрема Азербайджані, Молдові, Вірменії та Грузії зазначено, що процеси утворення і формування національних систем вищої освіти у вказаних державах відбувалися у період новітньої історії їх розвитку. Відтак, наголошено, що ці держави в умовах сьогодення перебувають на другому етапі розвитку власних систем вищої освіти, завдяки «штучному форсуванню» процесу модернізації за рахунок реформ «згори», спричинених прямою, а частіше опосередкованою конкуренцією (навіть певним тиском) більш розвинених держав.

Порівняльно-правовий аналіз етапів розвитку вищої освіти в Центральній- Східноєвропейських державах складає основу для

визначення особливостей сучасних тенденцій розвитку вищої освіти у перспективі. Вказано, що правові реформи в освітній сфері та різноманітні процеси модернізації на початку XXI століття у вищій освіті досліджуваних держав, визначили нові тенденції, з-поміж яких необхідно назвати такі: тенденція до зростання кількісного та якісного рівня освіти (Албанія та Туреччина); тенденція до децентралізації управління (Болгарія); скорочення частки бюджетного фінансування і зростання плати за освітні послуги (Вірменія); реформаторські тенденції у галузі викладання іноземних мов (Румунія). Зазначено, якщо у Болгарії тенденції до скорочення мережі вищих навчальних закладів не спостерігається, натомість в Україні, вона чітко прослідковується з 2014 р. Чіткою виявляється тенденція постійного зближення університетської фундаментальної освіти із спеціальним професійним навчанням. Вважаємо, що аналіз досвіду та розвитку вищих навчальних закладів у країнах Чорноморського регіону, їх діяльність у різноманітних умовах (національного гніту, революційних перетворень, адміністративно-командної системи управління, державної незалежності) має вагоме значення для виявлення особливостей сучасної вищої освіти в державах Чорноморського регіону, що дозволило визначити шляхи гармонійної модернізації системи вищої освіти в Україні.

У підрозділі 3.1.3 «Американський досвід розвитку вищої освіти» звернено увагу на те, що державна політика США спрямована на посилення ролі та значення освіти для економіко-соціального розвитку держави, оскільки відбувається усвідомлення її пріоритетного значення для суспільного розвитку. Основним напрямом удосконалення системи освіти в США в сучасних умовах є покращення якості підготовки кадрів на всіх її ланках, їх пристосування до постійно зростаючих вимог ринку праці, до чинників глобальної конкуренції, які постійно змінюються. Крім того, надзвичайно важливим питанням залишається розширення доступу до освіти, передусім вищої, подолання за допомогою підвищення освітнього та кваліфікаційного рівнів існуючих відмінностей у розмірах оплати праці і рівнях життя населення.

Наголошено, що університети США відіграють провідну роль у міжнародній академічній спільноті. Унікальність системи вищої освіти США полягає, передусім, у її різноманітті, жорсткій та інтенсивній конкуренції за працівників, студентів та фінансування, розвинутий

системі дослідницьких грантів. Тож запозичення досвіду США із формування потужних дослідницьких університетів, не завжди є ефективним, з огляду на особливості американського академічного середовища, до якого провідні вищі навчальні заклади США ідеально пристосовані. Водночас, саме ці заклади вищої освіти у співпраці з бізнесом створюють переважну частку освітніх інновацій (інновації в освітніх технологіях, дистанційному навчанні, методах взаємодії викладача і студента, організаційних формах закладів вищої освіти тощо) і фактично генерують ті тенденції, котрі поширюються на міжнародну наукову й освітню спільноту.

У підрозділі 3.2 «Глобальні ризики та їх вплив на стратегії розвитку і моделі вищої освіти за кордоном» у контексті сучасних викликів, зазначено, що зміст права людини на освіту розкривається в міру того, як динамічно розвивається суспільство та вдосконалюється державний механізм: чим складніше за технологічними та іншими параметрами стає суспільство, тим вагомішої ролі набирає освітній процес та авторитетнішого значення набуває право на освіту. При цьому зауважено, що об'єкт права людини на освіту є досить широкий та охоплює усі суспільні відносини, які мають дотичність до будь-яких форм виховання і навчання. Звернено увагу, що у праві на освіту гармонійно поєднуються антиподи – елементи «позитивної» та «негативної» свободи людини – кожна особа володіє свободою вільного вибору методів та форм здобуття вищої освіти, повинна бути захищена від будь-якої дискримінації в освітній сфері (негативна площина), проте, окрім цього, вона має право клопотати перед державою про створення сприятливих умов для реалізації означеного права (позитивна площина). Право людини на освіту за своєю природою має програмно-цільовий характер, а це у свою чергу зобов'язує до систематичного вдосконалення законодавства у сфері освіти, активного пошуку інноваційних форм і методів якісного забезпечення принципів права людини на освіту. Визначальну роль в повноцінній реалізації права людини на освіту має держава, обов'язки якої кореспондують праву вимоги, якими користується кожен індивід.

Однак визначено, що прогресуюча швидкими темпами глобалізація кидає виклик існуючій системі вищої освіти України. За останні роки відбувається становлення та розгляд вищої освіти як

товару, де її комерціалізація виходить на рівень світового ринку не акцентуючи роль на самій якості освітніх послуг. Як не прикро, але цінність грошей викорінює роль справжніх цінностей, ринкові відносини – почали спеціалізуватися на таких сферах життя суспільства, де раніше їм не було місця (мистецтво, освіта, наука). Тому процеси комерціалізації освітніх послуг спрямовують освітню складову до неминучої трансформації всього процесу освіти, що був сформований протягом тисячолітньої історії існування освіти в університетах.

Розділ 4 «Перспективи розвитку вищої освіти в Україні в умовах глобальних викликів» містить три підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Сучасна візія розвитку вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграції» проаналізовано пострадянський стан вітчизняної системи освіти та визначено, що він характеризується значним відставанням якості української освіти від освітніх систем розвинених держав світу, що пояснюється загальним соціокультурним відставанням України, відносним сповільненням темпів її розвитку в порівнянні зі стрімкою модернізацією сучасного суспільства. Основними причинами відставання освітньої системи в нашій державі є: 1) недостатнє фінансування системи освіти; 2) відсутність чіткої стратегії розвитку; 3) у більшості вищих навчальних закладів стратегії мають декларативний характер та орієнтуються на довгострокові зміни, моніторинг досягнення яких, як правило, не здійснюється; 4) високий рівень недофінансування інвестиційних та інноваційних потреб вищої школи, що породжує проблеми оновлення матеріальної бази забезпечення навчання, досліджень і розвиток наукового, педагогічного потенціалу викладачів і студентів 5) низька академічна мобільність викладачів і студентів.

Визначено, що реформи, які здійснюються у сфері вищої освіти, наразі значно сповільнюються через відсутність єдиної, узагальненої концепції розвитку системи, теоретико-методологічних основ управління нею з огляду на найновіші досягнення науки, зміну світоглядної парадигми. Наголошено на необхідності формування та реалізації такої нової стратегії державної політики у сфері вищої освіти, яка б відповідала і наявним загальносвітовим тенденціям, і внутрішнім тенденціям розвитку економічної, соціально-політичної та культурної сфер життя українського суспільства, а саме: формуванню ринкових

відносин; збільшенню потреб громадян у професійному зростанні та самореалізації; потребі особи володіти новими технологіями для впровадження їх в економіку; швидкій зміні виробництва; демократизації суспільно-політичних відносин тощо. Зазначено, що на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти в Україні бракує системної координації, глибокого наукового аналізу, послідовності в реалізації прийнятих програмних документів, у той час як розроблення державної освітньої політики має ґрунтуватися на всебічному аналізі, виявленні та порівнянні можливих варіантів розвитку, установленні пріоритетних напрямів управління системою освіти та контролю за нею.

У підрозділі 4.2 «Вплив інформаційних технологій на розвиток сфери вищої освіти» визначено, що в сучасному світі знання й освіта виступають головним рушієм розвитку та потенціалом конкурентоспроможності держав і народів. Інтелект на кшталт унікальних винаходів та новаційних технологій окреслює динаміку суспільного поступу, зумовлює швидкість поширення новин, інформації, популяризації інновацій. Натомість, знання обумовлюють нові безпрецедентні можливості для світового соціуму та водночас роблять його значно вразливішим внаслідок зростаючої залежності від енергетики, комп'ютерної техніки, інформації, засобів масової інформації тощо. Безсумнівно, що саме ці аспекти перетворюють освіту в критично визначальний чинник усестороннього розвитку людських суспільств, які створюють великі можливості для розвитку людського потенціалу, самоутвердження індивідуальності та піднесення особистості, виступають плацдармом реалізації найамбітніших планів та задумів всупереч усім руйнівним і негативним тенденціям постмодерну. Такі властивості сучасної фази цивілізаційного розвитку людства, як тотальна інформатизація, інтеграційні процеси, глобалізація суспільства і всіх його інституцій, модулюють новий статус освіти і для кожної окремої людини, і держави загалом, породжують нові дезидерати до освітньої сфери та рівня освіченості особи, кардинально впливають на природу і особливості розвитку освіти, посилюють значущість інтелекту, творчості та якісних знань.

Реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам XXI ст. і які

визначатимуть подальший розвиток і національної, і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це стратегічна мета української вищої освіти, яку вона має подолати шляхом реформування національної вищої освіти, запровадженням стандартів передових країн світу. Закономірно, що, власне високі стандарти вищої освіти, правове громадянське суспільство сприятимуть загалом формуванню передумов для досягнення Україною гідного місця у системі європейських народів.

У підрозділі 4.3 «Теоретико-правовий аналіз нормативної основи функціонування вищої освіти в Україні та напрями її удосконалення в контексті розвитку громадянського суспільства» наголошено, що сьогодення вища освіта – це цілісний комплекс кардинальних змін, які відповідають постіндустріальному середовищу, тому закритість і консервативність вищої освіти і університетської науки зокрема, уже не відповідають вимогам часу. Виходячи із цього, вища освіта повинна не лише продукувати певні ідеї, розвивати ті чи інші тенденції у науці, але передусім, сприяти поступовому суспільному розвитку, повною мірою забезпечувати запити і потреби сучасної людини, вкрай необхідні в сучасних умовах. Модернізація вищої освіти – суттєве покращення її якості задля підвищення ефективності участі фахівців з вищою освітою, самої вищої школи в реформуванні соціально-економічної системи держави, підвищення її конкурентно спроможності, яке потребуватиме розробки реалістичної стратегії розвитку національної системи вищої освіти з урахуванням перспектив. Формування та реалізація зазначеної стратегії неможливі без аналізу реального стану справ у системі вищої освіти України, виявлення наявних та майбутніх проблем, постійного моніторингу оцінювання її реалізації, а також проблем, які виникнуть у процесі реформування. Зазначене є неможливим без збору політичних, соціально-економічних, статистичних показників у комплексі, застосування найсучасніших засобів її аналітичної обробки та підготовки рекомендацій.

Зауважено, що одним із важливим напрямів розвитку вищої освіти в Україні є системне вдосконалення національного освітнього простору, його суттєва кореляція у відповідності до вимог європейського стандарту вищої школи. Реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам ХХІ

ст. і які визначатимуть подальший розвиток як національної, так і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це стратегічна мета української вищої освіти, яку вона має подолати шляхом реформування національної вищої освіти, запровадженням стандартів передових країн світу.

Основні напрямки розвитку вищої освіти в Україні обумовлені змінами і реформами, яких очікує українське суспільство. Зміни в суспільній свідомості, ставленні людства до освіти як такої, сприяють появі особистості, яка гуманістично орієнтована на парадигму освіти, до саморозвитку і професійної діяльності. В умовах подолання традиційно сформованого масово-репродуктивного характеру розвитку вищої освіти, виведення її на особистісний рівень значну роль відіграють європейські прогресивні підходи, побудовані на гуманістичній основі. Охарактеризовані тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових і практичних результатів вирішено поставлену наукову проблему щодо дослідження правової природи вищої освіти в Україні у теоретико-правовому вимірі. Розв'язанню постановленої в дисертації проблеми сприяли теоретико-правові, філософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники вищої освіти в Україні.

1. Констатовано, що жваві дискусії стосовно потенційних шляхів оновлення/модернізації національної системи вищої освіти ведуться і на шпальтах науково-популярних часописів, і на різного роду форумах, освітянських нарадах, симпозіумах, науково-практичних конференціях і семінарах. Зважаючи на тривалість полемічного обговорення щодо напрямів модернізації, безперервний процес критичного аналізу ефективності та продуктивності реформаційних заходів зауважено певну дуалістичність сучасної системи національної вищої освіти, що зумовлено низкою чинників. Упродовж останніх років простежується зростання прогресивних тенденцій, які здійснюють системоутворюючий

вплив на розвиток освітньої сфери в світі, а водночас, – і в Україні.

З методологічного погляду зазначено, що сучасні соціально-економічні тенденції викликають необхідність осмислення та аналізу особливостей суспільно-економічного стану України, розробки стратегії розвитку держави з урахуванням того факту, що освіта є одним із видів економічної діяльності. Інтенсивний розвиток ринкових відносин та процеси світової глобалізації, як багатогранні цивілізаційні явища, визначають розвиток університетської освіти, яка поєднує науково-дослідницьку й інноваційно-підприємницьку діяльність (наука + освіта + інновації + промисловість + уряд) й потребує дослідження та прогнозування не на рівні окремих явищ чи фактів, а тенденцій, як узагальнених векторних характеристик, притаманних не лише конкретній державі або її освітній ланці, а має поширення та прояви континентального та трансконтинентального характеру.

2. На основі загальносоціального аналізу нормативно-правової основи вищої освіти в Україні визначено, що оновлення всіх сфер життя українського суспільства призвело до необхідності реформування системи освіти, зокрема це стосується вищої освіти, завдання якої полягає у тому, щоб зміст навчальних програм і планів відповідав суспільним потребам і запитам у зв'язку з переходом до постіндустріального суспільства. Такі важливі складові цього процесу як глобалізація та інтеграція посилили вимоги до вищої школи з метою забезпечення сталого розвитку держави. Тобто оновлення і реформування вищої школи є важливим і вкрай актуальним завданням держави у сфері освітньої політики.

3. Завдяки застосуванню комунікативно-інституційного та міждисциплінарного підходів, вказано що сучасний механізм розвитку вищої освіти – це певна структура взаємообумовлених механізмів, які впливають на регуляцію і суспільних відносин, завдання яких полягає у змінах, скерованих на осучаснення національної вищої освіти, і сфери забезпечення вищої освіти на засадах трансформації вищої освіти у відповідності з європейськими стандартами. Зрозуміло, що таке трактування сучасного організаційно-правового механізму вищої освіти є доволі умовним, однак воно дає загальне уявлення про напрями розвитку цього непростого і вкрай складного процесу осучаснення національної вищої освіти. Окрім того, визначення причин недостатньої

ефективності правового регулювання та організаційного забезпечення зазначених відносин сприятиме їх оптимізації.

4. Доведено, що підходи до розуміння поняття «вища освіта» необхідно розглядати через інноваційний розвиток освіти, який ґрунтується на напрямках розвитку освіти і на спеціально розроблених принципах. Принцип випереджаючого розвитку освіти (як адекватна відповідь на запити суспільства, обумовлені напрями соціально-економічного розвитку України, що означає мобільну переорієнтацію системи освіти на підготовку людини до життя в швидкозмінних умовах інтенсивного розвитку). Принцип проектування інноваційного розвитку (підходи до інновацій, що припускають розробку та реалізацію вже нині проектів, скерованих на перспективу: досягнення суспільної згоди, на основі якої влада, суспільство, бізнес, громадські організації і професійно-педагогічне співтовариство приймають на себе зобов'язання зі спільного просування в Україні інноваційних освітніх процесів. Досягнута суспільна згода дозволить вибудувати конструктивні взаємовигідні відносини всіх суб'єктів, що забезпечить необхідні зміни в такій складній соціально-економічній сфері життя регіону, як освіта. Принцип безперервності освіти (безперервна освіта людини протягом усього його життя є чинником мобільності суспільства, його готовності до прогнозованих змін). Принцип стратегічного інвестування, коли головною конкурентною якістю людини стають знання і компетенції, соціальна та професійна мобільність, уміння ініціювати або підтримувати інноваційні технології виробництва та управління, освітнє середовище, освітні установи та організації.

5. З'ясовано, генезис вищої освіти, який охоплює другу половину XVI – початок XXI ст. – час від виникнення перших вищих українських шкіл, які функціонували у Речі Посполитій, до новочасних університетів європейського типу. Сьогодні немає одностайності у питанні періодизації генезису основних етапів вищої освіти в Україні. Взагалі виокремлення певних якісних періодів генезису вищої освіти є доволі суб'єктивним явищем. Більшість дослідників визначають сім етапів: перший – заснування Греко-слов'янської академії у м. Острог; другий – створення Києво-Могилянської академії; третій – виникнення університетів на українських територіях, що перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій; четвертий – формування

наприкінці XIX ст. технічних, медичних, педагогічних та інших спеціалізованих вищих навчальних закладів; п'ятий – час створення нових типів вищих закладів освіти (1917–1941 рр.); шостий – розвиток вищої освіти у повоєнний період – до проголошення незалежності України; сьомий – сучасне становлення вищої освіти, приєднання України до Болонського процесу, інтеграція української системи вищої освіти у загальноєвропейську.

Наголошено, що визначені основні етапи генезису вищої освіти в Україні свідчать про те, що цілісно й системно цей процес відбувається упродовж другої половини XVI – початку XXI ст., позаяк вища освіта є пріоритетним і надважливим завданням стратегічного поступу, який забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців у різних сферах суспільно-політичного, національно-культурного і соціально-економічного життя суспільства.

6. Визначено, що першочерговим завданням української вищої освіти є якнайшвидша адаптація до єдиних європейських освітянських критеріїв і стандартів. Розвиток України на сучасному етапі визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні загальнолюдські цінності: права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування у демократичному суспільстві.

7. Наголошено, що європейські стратегічні орієнтири передбачають формування професійно компетентного фахівця, реалізацію індивідуально-креативного кредо особистості у процесі підготовки студента до професійної діяльності, який матиме змогу мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства, здійснювати ефективне соціальне й професійне спілкування, більш гнучко аналізувати й вирішувати різні ситуації засобами комунікації.

8. Доведено, що в умовах подолання традиційно сформованого масово-репродуктивного характеру розвитку вищої освіти, виведення її на особистісний рівень, значну роль відіграють європейські прогресивні підходи, побудовані на гуманістичній основі. Охарактеризовані тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку.

9. Підкреслено, що незважаючи на те, що українська система вищої освіти йде шляхом реформ, все ж таки необхідні зміни не лише власне освіти, але й усіх сфер суспільного буття, інтеграції до світових стандартів добробуту, економічного зростання, оскільки реформування вимагатиме значних матеріальних коштів. Зі значними видатками реформування вищої освіти зможе справитися лише економічно сильна і заможна держава. Звичайно, що реформування це не декларація певної політичної партії за рахунок пропагандистських гасел, це важкий і доволі клопіткий шлях.

Основні напрями розвитку вищої освіти в Україні обумовлені змінами і реформами, яких очікує українське суспільство. Зміни в суспільній свідомості, ставленні людства до освіти як такої, сприяють появі особистості, яка гуманістично орієнтована на парадигму освіти, націлена на саморозвиток і професійну діяльність.

10. Національна доктрина розвитку освіти передбачає, що важливе місце у реформуванні вищої освіти посідає створення сприятливих умов для реалізації задекларованого, а також акцентується увага на необхідності скерування матеріальних, фінансових, кадрових ресурсів на забезпечення відповідності вищої освіти потребам сучасності.

Наголошено на тому, що правові засади формування модерної парадигми вищої освіти на сучасному етапі визначає Верховна Рада України, реалізує Кабінет Міністрів і Міністерство освіти і науки України. Правове забезпечення супроводу механізму реалізації реформ у сфері вищої освіти відбувається за такими основними напрямками, як: постійне вдосконалення керування системою вищої освіти через стандартизацію, ліцензування й акредитацію ЗВО тощо.

11. Визначено, що організаційною основою державної політики виступають також програми розвитку освіти, розроблені та прийняті органами державної влади. Зокрема, у 2002 р. указом Президента України затверджена Національна доктрина розвитку освіти, суть якої полягає у наповненні змістом державної освітньої системи, формуванні стратегії її розвитку. Деякі дослідники зауважують, що стратегія є й інструментом реалізації правового забезпечення реформування і оновлення вищої освіти в Україні.

12. Правове забезпечення механізму модернізації вищої освіти в

Україні – це поєднання і міжнародних правових норм і вимог, і національних, завдання яких полягає у забезпеченні високого рівня підготовки фахівців, практичні знання і навички яких відповідали б потребам сучасного ринку праці. Особливостями правового механізму трансформації вищої освіти є самостійність та інноваційність. Йдеться власне про повну автономію закладу вищої освіти, визначення власних академічних стратегій і підходів до організації навчального процесу. Заклад вищої освіти України має не лише продукувати певні ідеї, розвивати ті чи інші тенденції у науці, але, передусім, сприяти поступовому суспільному розвитку, повною мірою забезпечувати запити і потреби сучасної людини, вкрай необхідні для сьогодення.

Реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам XXI ст. і які визначатимуть подальший розвиток і національної, і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це є стратегічною метою української вищої освіти, яку вона має досягти шляхом реформування національної вищої освіти, запровадженням стандартів передових держав світу. Закономірно, що такі високі стандарти вищої освіти, правове громадянське суспільство сприятимуть загалом формуванню передумов для досягнення Україною гідного місця у системі європейських народів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Парпан У. М. *Правова природа вищої освіти в Україні: монографія*. Львів: РАСТР-7, 2017. 516 с.
2. Парпан У. М., Хомишин І. Ю. Значення та вплив освітніх концепцій на становлення людини як особистості в сучасному освітньому просторі. *Митна справа*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 69–73.
3. Парпан У. М. Вплив сучасних інноваційних технологій на розвиток освітнього середовища. *Митна справа*. 2011. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 616–620.
4. Бортник Н. П., Парпан У. М. Поняття та сутність інноваційної діяльності. *Митна справа*. 2012. № 3(81). Ч. 2. Кн. 2. С. 269–274.

5. Парпан У. М. Українська освіта в умовах сучасних глобалізаційних змін. *Митна справа*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 418–422.

6. Парпан У. М. Освіта як вагомий чинник розвитку суспільства в умовах глобалізації. *Митна справа*. 2012. № 4(82). С. 42–49.

7. Парпан У. М. Забезпечення освіти для розвитку інноваційно орієнтованої економіки. *Митна справа*. 2012. № 5 (83). Ч. 2. Кн. 2. С. 336–340.

8. Парпан У. М. Право людини на освіту в умовах асоціації України і європейського союзу: сутність та принципи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 850. С. 92–98.

9. Парпан У. М. Реформування юридичної освіти: зарубіжний досвід та українські реалії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 861. С. 320–327.

10. Парпан У. М. Модернізація національної системи освіти у контексті сучасного євроінтеграційного поступу України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 296–302.

11. Парпан У. М. Історико-правові особливості розвитку вищої освіти в Україні (XVII–XIX ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 876. С. 18–25.

12. Парпан У. М. Провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України в контексті євроінтеграції. *Lex Portus*. 2018. № 1(9). С. 62–71.

13. Парпан У. М., Ільчишин Н. В. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2018. Вип. 19. С. 221–226.

14. Парпан У. М. Історико-правові засади початків формування вищої освіти в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 14. С. 33–39.

15. Парпан У. М. Основні напрямки державної політики у сфері вищої освіти. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 84–91. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/parpan_48.pdf

16. Парпан У. М. Визначальні напрями розвитку освітньо-

наукового процесу в країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2018. Випуск 6–2. Том 1. С. 31–35.

17. Парпан У. М. Становлення вищої університетської освіти в Україні у ХХ ст. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія Юридична. 2018. Випуск 16. С. 106–112.

18. Парпан У. Стратегічний потенціал реформування системи вищої освіти в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 884. С. 163–169.

19. Парпан У. Парадигма вищої освіти в умовах інтеграційних викликів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 889. Вип. 17. С. 30–36.

20. Гарасимів Т., Парпан У. Модель діяльності вищих навчальних закладів України: концептуальні та правові основи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 889. Вип. 17. С. 68–76.

21. Парпан У. М. Правова система контролю якості вищої освіти в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2018. Вип. 19. С. 227–231.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

22. Парпан У. М. Глобальне освітнє середовище – необхідність сьогодення. *Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку (ІТЕП – 2912)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 28–31 березня 2012 р.). У 2-х ч. Чернівці: Книги–ХХІ, 2012. Т. 2. С. 267–269.

23. Парпан У. М. Забезпечення права на освіту в Україні. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: матеріали тез учасників І Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 25 квітня 2012 р.). Львів, 2012. С. 74–76.

24. Парпан У. М. Державна політика в освітній сфері. *Управління в освіті*: збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 квітня 2013 р.). Львів: Видавництво «Тріада Плюс», 2013. С. 204–206.

25. Парпан У. М. Освітній потенціал – один з чинників розкриття

творчого потенціалу особистості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 12 червня 2013 р.). Львів, 2013. С. 42–43.

26. Парпан У. М. Глобалізаційні виклики щодо формування системи якості освіти. *Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави*: матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 травня 2015 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 72–74.

27. Парпан У. Роль освіти у формуванні особистості в сучасному суспільстві. *Адміністративне право і процес: проблеми та перспективи розвитку*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Львів, 29 лютого 2016 р.); [у 2-х ч.]. Київ: ПП «Леся», 2016. Ч. 1. С. 55–58.

28. Парпан У. М. Право на освіту в контексті сучасних соціокультурних змін. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 8 грудня 2016 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2016. С. 313–314.

29. Парпан У. М. Проблеми реформування юридичної освіти в контексті євроінтеграційних процесів. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 26 жовтня 2016 р.). Відп. ред. С. В. Губарев, М.І. Кагадій, С.О. Мосьондз, І. С. Тімуш. К., Дніпро: Середняк Т. К., 2016. С. 42–45.

30. Парпан У. Діяльність НРР як наслідок постмодерних процесів. *Нормативно-правове регулювання діяльності новітніх релігійних рухів і сект: міжнародний досвід та українські перспективи*: зб. матеріалів I Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 30–31 березня 2017 р.). Львів: НВФ «Українські технології», 2017. С. 60–61.

31. Парпан У. Право на освіту як гарант забезпечення реалізації європейських принципів в Україні. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: зб. матеріалів Міжнар. конф. (м. Львів, 21 лютого 2017 р.). Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2017. С. 433–437.

32. Парпан У. Духовність і гуманізм як головні абстракції

процесу виховання та освіти. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права)*. На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка: матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної Інтернет-конференції. (м. Львів, 2017). Львів: Ліга-Прес, 2017. Вип. 6. С. 133–136.

33. Парпан У. Особливості американської системи юридичної освіти. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 травня 2017 р.). Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 60–63.

34. Парпан У. М. Реформування української правничої освіти: американський досвід. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24 лютого 2017 р.). Тернопіль: Вектор, 2017. Том 2. С. 304–307.

35. Парпан У. М. Освіта як чинник прогресу. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези X Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 2 листопада 2017 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 344–345.

36. Парпан У. М. Особливості освітньо-наукових процесів у країнах ЄС і США. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід*: зб. матеріалів учасників Четвертої науково-практичної конференції (м. Львів, 27 квітня 2018 року). Львів: ННППІ НУ «Львівська політехніка», 2018. С. 22–25.

37. Парпан У. М. Проблема підготовки працівників національної поліції у контексті євроінтеграції. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 травня 2018 р.) Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. С. 112–114.

АНОТАЦІЯ

Парпан У. М. Правова природа вищої освіти в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права;

історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2019.

У дисертації здійснено загальнотеоретичний аналіз правової природи вищої освіти в Україні. Визначено концептуальні основи методології пізнання вищої освіти. Досліджено зміст та особливості вищої освіти як правового явища. Запропоновано авторське трактування змісту поняття «вища освіта» та розкрито основні властивості цього явища. Охарактеризовано чинники та закономірності, що зумовлюють засади формування вищої освіти. Розкрито моделі вищої освіти та проаналізовано їх зміст. Виокремлено моделі вищої освіти (західноєвропейська, центральноєвропейська, східноєвропейська та американська). Простежено динаміку розвитку вищої освіти в глобалізованому суспільстві. Охарактеризовано філософему та сучасну парадигму вищої освіти. Виокремлено та проаналізовано практиологічну значимість вищої освіти для побудови громадянського суспільства та правової держави.

Ключові слова: освіта, право на освіту, державна освітня політика, вища освіта, державні гарантії реалізації права на освіту, освітня реформа, моделі вищої освіти.

АННОТАЦИЯ

Парпан У. М. Правовая природа высшего образования в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2019.

В диссертации осуществлен общетеоретический анализ природы высшего образования. Определены концептуальные основы методологии познания высшего образования. Исследовано содержание и особенности высшего образования как правового явления. Предложена авторская трактовка содержания понятия «высшее образование» и раскрыты основные качества этого явления. Охарактеризованы факторы и закономерности, обуславливающие

основы формирования высшего образования. Раскрыты модели высшего образования и проанализировано их содержание. Выделены модели высшего образования (западноевропейская, центральноевропейская, восточноевропейская и американская). Прослежена динамика развития высшего образования в глобализованном обществе. Охарактеризовано философию и современную парадигму высшего образования. Выделена и проанализирована праксиологическая значимость высшего образования для построения гражданского общества и правового государства.

Ключевые слова: образование, право на образование, государственная образовательная политика, высшее образование, государственные гарантии реализации права на образование, образовательная реформа, модели высшего образования.

SUMMARY

Parpan U. M. The Legal Nature of Higher Education in Ukraine. – Printed as a manuscript.

The thesis for a scientific degree of Doctor of Law in specialization 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2019.

In the dissertation the general theoretical analysis of nature with the visa of education was carried out. The conceptual foundations of the methodology of knowledge of the visa of education are defined. The content and features of higher education as a legal phenomenon are investigated. The author's interpretation of the content of the concept «higher education» is proposed and the main features of this phenomenon are discussed. Characterized by factors and law-making, which determine the basis for the formation of higher education. The edges of education could be revealed and their content analyzed. Higher education models (Western European, Central European, East European and American) are distinguished. The dynamics of the development of higher education in a globalized society is traced. Characterized by the philosophy and the modern paradigm of higher education. The praxiological significance of higher education for the construction of civil society and the rule of law is highlighted and analyzed.

Key words: education, right to education, state educational policy, higher education, state guarantees of realization of the right to education, educational

reform, models of higher education.

Підписано до друку 24.04.2015. Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 71. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>